

Ekoturizam i značaj ljudskih resursa

Ecotourism and the importance of human resources

Biljana Ilić^{1*}, Slavica Anđelić², Miloš Nikolić³

¹Fakultet za menadžment, Kraljevica bb, Zaječar, Srbija /
Faculty of Management, Kraljevica bb, Zaječar, Serbia

²Visoka škola modernog biznisa, Beograd, Terazije 27/IV, Srbija /
College of Modern Business, Belgrade, Terazije 27/IV, Serbia

³Visoka škola za poslovnu ekonomiju i preduzetništvo, Mitropolita Petra 8, Beograd, Srbija /
College of Business Economics and Entrepreneurship, Mitropolita Petra 8, Belgrade, Serbia

*Autor za prepisku / Corresponding author

Rad primljen / Received: 14.04.2022, Rad prihvaćen / Accepted: 08.11.2022.

Sažetak: Ekoturizam, kao termin označava vrstu turističke privrede koja se odvija u očuvanoj prirodnoj sredini, a koja se bazira kako na prirodnom bogatstvu, tako i na socijalno-kulturološkoj dimenziji razvoja. Ekoturizam bi s toga trebalo da predstavlja idealni oblik turizma, jer se poslovanje i svi turistički aktivnosti se odvijaju u skladu sa očuvanjem bioloških i kulturno - istorijskih vrednosti određenog prostora. Ovaj oblik turizma se pojavio pre dvadesetak i više godina, sa težnjom da se poboljša ekonomska situacija u određenim siromašnim, ruralnim regijama, kao i da se podigne ekološka svest turista i stanovnika ovih krajeva. Ekološki turizam sve više dobija na značaju, jer omogućava da i stanovnici ruralnih regija iskoriste svoje prirodne potencijale i time poboljšaju kvalitet i način života. Ekološki turizam se zapravo može shvatiti i kao turizam ruralnih krajeva te bi najviše trebalo da pomogne razvoju područja u kojima se odvija, kako bi se ista ekonomski ojačala i društveno osnažila. S obzirom da turistička privreda predstavlja vrlo specifičan način poslovanja, jer se ljudi nalaze i sa jedne i sa druge strane poslovnog procesa, ljudski resursi u oblasti ekoturizma predstavljaju suštinu kvalitetnog poslovanja. Pravilno usmeravanje i koordinacija zaposlenih u turizmu vodi do većeg zadovoljstva poslom, dok se dobra motivacija može višestruko isplatiti kroz kvalitetnije pružanje usluga. Cilj rada je pružanje osnovnih odrednica ekološkog turizma, ali i ukazivanje na značaj ljudskog faktora za poslovanje ovog vida turističke privrede. Autori se bave održivošću turističkog poslovanja kako sa ekonomske, tako i sa društvene strane razvoja, a pošto se ekoturizam bazira na prirodnim vrednostima, svakako je uključena i ekološka komponenta održivosti. Težnja rada je da se istaknu negativne posledice konvencionalnog turizma u korist ekološkog načina poslovanja, sa ciljem da se ukaže na značaj lokalnih zajednica, koje u stvari predstavljaju ljudske resurse u ovom vidu turističke privrede.

Ključne reči: ekoturizam, prirodna sredina, ljudski resursi, društveni interesi, lokalne zajednice, ruralni krajevi, održivi razvoj, ekološka komponenta.

Abstract: Ecotourism is a type of tourist economy that takes place in a preserved natural environment, based on both natural wealth and the socio-cultural dimension of development. Ecotourism should therefore be an ideal form of tourism because the "business conducting" is regulated following the preservation of biological and cultural values of a particular area. As an activity, this form of business appeared twenty or more years ago, intending to improve the economic situation in certain poor, rural regions, as well as to raise the environmental awareness of the inhabitants of these areas. Ecological tourism is becoming more important because it enables the inhabitants of rural regions to use their natural potentials and thus improve their quality and way of life. Ecological tourism can be understood as tourism of rural areas, and it should mostly help the development of these areas, to become economically and socially strengthened. Based on the fact that the tourism industry is a very specific way of business because people are on both sides of the business process, human resources in the field of ecotourism are the essence of quality. Proper guidance and coordination of employees in tourism lead to greater job satisfaction, while good motivation can pay off through better service delivery. This paper aims to provide the basic determinants of ecological tourism, but also to point out the importance of the human factor for the business of this type of tourism economy. The authors point to the sustainability of tourism business from both the economic and social

side of development, and since eco-tourism is based on natural values, the environmental component of sustainability is certainly included. The paper aims to highlight the negative consequences of conventional tourism in favor of ecological business, to point out the importance of local communities, which represent human resources in this type of tourism economy.

Keywords: Ecotourism, natural environment, human resources, social interests, local communities..

¹*orcid.org/0000-0001-6137-8478, e-mail: biljana.ilic@fmz.edu.rs*

²*orcid.org/0000-0003-4021-0822, e-mail: slavica.andjelic@mbs.edu.rs*

³*orcid.org/0000-0003-0690-8047, e-mail: nikolic2206@gmail.com*

UVOD / INTRODUCTION

Ekološki turizam je jedan od najbrže rastućih oblika u svetskoj turističkoj industriji (World Tourism Organization, 2017). Prema određenim procenama, smatra se da ovaj vid turizma ostvaruje oko trista milijardi dolara profita na godišnjem nivou (Honey & Rome, 2000). Postoje i podaci prema kojima se usmeravaju sredstva, vredna više miliona dolara za projekte ekoturizma, od strane mnogih međunarodnih agencija za razvoj. Ove organizacije imaju ulogu sponzora sa ciljem da se ekoturizam razvija uz očuvanje biološke raznovrsnosti (Ilić, Nikolić, 2019). S obzirom da se današnje čovečanstvo nalazi u ulozi svedoka vremena u kojem je prirodna ravnoteža ozbiljno poljuljana, potrebno je uložiti mnogo napora da se određene stvari vrate u pređašnje stanje (Ilić, Stefanović, 2018). Međutim, karakteristika savremenih tokova globalizacije je i stvaranje sve većeg jaza između bogatih i siromašnih, odnosno sa jedne strane jačanja svetskih sila, a sa druge strane - pokušaj učestvovanja manje razvijenih zemalja u globalnoj utakmici, sa ciljem da i one dostignu određene pogodnosti u razvoju ekoturizma (Ilić, Mihajlovic, 2015).

Uloga ljudskih resursa se pre svega ogleda u privlačenju turista i razvoju turističke lokacije, putem angažovanja, motivacije, obučavanja, i nagrađivanja zaposlenih u cilju kreiranja zdravog i bezbednog okruženja za turiste i zaposlene, uz postizanje strategijski zacrtanih ciljeva organizacije (Jovanović-Božinov et al, 2004). Ova definicija se može primeniti i na shvatanje ljudskih resursa, odnosno njihove uloge u ekološkom turizmu, na sledeći način: Uloga ljudskih resursa u ekoturizmu sastoji se, pre svega, u privlačenju, zadržavanju i edukaciji ekoturista, sa ciljem održavanja zdravog prirodnog okruženja, uz postizanje dobiti za lokalnu zajednicu u kojoj se ekoturizam odvija.

Cilj ovog rada je procena resursa neophodnih za razvoj ekoturizma. Višegodišnje iskustvo turističke konvencionalne industrije, dovelo je do činjenice da turističko poslovanje stvara i nameće obavezu očuvanja zdrave životne sredine. Konvencionalni ili klasičan turizam je doneo mnoge probleme, poput stva-

ranja gužve, negativnog uticaja na život lokalnih zajednica, komercijalnog korišćenja kulturnih tradicija, socijalnih sukobe, usađivanja etničkih stereotipova, ugrožavanja prirodnih staništa, degradacije životne sredine, veće ekonomske zavisnosti, pojave „crnih tržišta“, kao i povećanja ilegalne trgovine (egzotični kućni ljubimci, droga) (Ceballos-Lascurain, 2008; Ilić i dr., 2020).

Postoje određeni razlozi zašto ekoturizam postaje popularan. Među njima se posebno ističu sledeći:

1. U današnje vreme, mnogo je lakše doći do udaljenih destinacija ekoturizma, zahvaljujući pristupačnim cenama avio transporta, kao i dobroj infrastrukturi;

2. Mnogi turisti se ne osećaju ispunjeno posetom tradicionalnih turističkih destinacija i turističkim aktivnostima konvencionalnog turizma, što izaziva veći interes prema za izazovnom ekoturizmu;

3. Razvoj svesti o potrebi zaštite životne sredine i želja da se doprinese ovom cilju;

4. Turisti imaju želju da budu drugačije viđeni i ekološki prihvatljivi za okruženje;

5. Ekoturizam može pomoći u zaštiti osetljivih ekoloških lokacija i podizanju svesti o lokalnim ekološkim i društvenim delikatnim pitanjima;

6. Ekoturizam pruža priliku za rast prihoda lokalnog stanovništva (Ecotourism, 2020).

Pridruživanje ciljevima ekoturizma je način da turistička industrija nastavi da napreduje i pruža društvene i ekonomske pogodnosti destinacijama i zajednicama ne samo u određenim regijama, već širom sveta. Ekološki turizam pruža priliku za ulazak u svet prirode na prijatan i održivi način, što rezultira većim saosećanjem i boljim upravljanjem velikim prirodnim bogatstvima.

Ipak, ekološka dimenzija ekoturizma može i štetiti životnoj sredini, doduše nenamerno, ali ipak značajno. Primer za to se može videti u činjenici da ekoturisti često odlaze u (već veoma) ekološki osetljiva područja, u kojima postoji značajan rizik od erodiranja. Zatim, dolazak ekoturista u područja sa osetljivim biodiverzitetima može doprineti uznemiravanju divljih životinja, nestajanju vegetacije i povećanju ot-

padnih materija (smeća). Neka putovanja u osetljiva područja, mogu takođe biti organizovana u ne baš najbolje vreme, odnosno mogu poremetiti neke prirodne cikluse među životinjama i biljkama (periodi parenja). Međutim, najviše je prisutan rizik od pretvaranja ekoturizma u masovne turističke posete, koje bi mogle imati negativne uticaje, kako na životnu, tako i na društvenu sredinu. Evidentno je i ugrožavanje određenih prostora uz omogućavanje pristupa ekološkim lokacijama, a primer za ovo može biti „čišćenje zemljišta“ za potrebe izgradnje adekvatne infrastrukture (puteva, hotela) (Cvijanović i dr., 2011).

1. MATERIJALI I METODE / MATERIALS AND METHODS

U radu je primenjena deskriptivna metoda, kojom su prikazane opšte karakteristike ekološkog turizma, upoređivanjem s konvencionalnim turizmom i isticanjem značaja ljudskih resursa.

Ekoturizam postavlja više ciljeve od minimiziranja fizičkih, društvenih, bihevioralnih i psiholoških uticaja. Ti ciljevi se odnose se na izgradnju kulture poštovanja i zaštite životne sredine, uz pružanje pozitivnih iskustava posetiocima i domaćinima. Posmatrano sa strane domaćina, ekoturizam predstavlja delatnost koja stvara dobit za lokalno stanovništvo, dok resursi lokalnog stanovništva treba da pomognu u pružanju izuzetnih iskustava posetiocima, istovremeno skrećući njihovu pažnju na lokalna, ekološka, politička i društvena pitanja.

2. REZULTATI I DISKUSIJA / RESULTS AND DISCUSSION

Postoje značajne razlike između ekoturizma i konvencionalnog turizma, kojima će se ovaj rad baviti i koje će istaći. Mnogo je veća šansa da ekoturisti putuju na mesta okružena prirodom, u poređenju sa masovnim turistima koji očekuju mnogo događaja i raznovrsnog modernog sadržaja, kulturnih lokacija i užurbanog života velikih gradova. Putnici, odnosno ekoturisti uglavnom sami prave aranžmane za putovanja, dok se masovni turizam oslanja na veći broj turističkih agenata i turoperatora. U odvijanje konvencionalnog, masovnog turizma uključeno je mnogo različitih pružalaca usluga, dok je u ekoturističkom lokalitetu uključeno samo nekoliko (ako ih uopšte ima), osim lokalnog stanovništva (Mitić i dr., 2020). Ekoturističke aktivnosti su obično povezane sa prirodom aktivnostima (planinarenje, posmatranje ptica ili ronjenje), te su stoga fizički zahtevnije, dok tipičan turizam zauzima udobniju i komforniju varijantu (sa manjim ulaganjem fizičkih napora). Male grupe turista i dugotrajni boravci su takođe uobičajeni kod ekoturista, dok se masovni turizam često oslanja na velike grupe posetilaca

koje borave u kraćem vremenskom periodu na određenim lokacijama.

Posmatrajući ekoturizam kao idealan oblik turističke privrede, može se istaći tvrdnja, da je to vid turizma koji potpomaže očuvanje biološke i kulturne različitosti, ublažava siromaštvo ruralnih krajeva, jača veze među ljudima, povećava ekološku svest, promovise brigu o životnoj sredini, manifestujući trostruku ulogu održivosti: ekonomsku, da se poslovna aktivnost kruniše prihodom, ujedno uključujući socijalnu dimenziju i borbu sa siromaštvom, kao i očuvanje zdrave životne sredine (Ilić i dr., 2020a).

Prema Lutovcu i Đuričiću, ekoturizam sadrži 5 karakteristika i to: bazira se na prirodi, ekološki je održiv, ekološki i kulturno je edukativan, omogućava koristi za lokalnu zajednicu i omogućava zadovoljstvo turistima. Pobrojane osobine ekoturizma predstavljene su slikom 1 (Lutovac, Đuričić, 2014).

Prema definiciji Društva za Ekoturizam (nekadašnji TES - The Ecotourism Society, a danas TIES - The International Ecotourism Society), koje je osnovano 1991. godine, ekoturizam je bio shvaćen kao vrsta odgovornog putovanja i ponašanja u područjima očuvane prirode, sa ciljem ostvarivanja dobiti za stanovništvo lokalnih regija. Odgovorno putovanje, u stvari predstavlja vid dobronamernog i pre svega kulturnog ponašanja posetilaca – sa željom da se što više edukuju i prihvate određene nacionalne karakteristike područja u koje dolaze (Ilić i dr., 2020). Formiranjem međunarodne mreže turista, kao i odgovarajućih institucija u turističkoj industriji, moguće je realizovati ovakva putovanja, uz ostvarivanje određene dobiti, prvenstveno za krajeve u kojima se turizam odvija, a zatim i za celo društvo i državu (Belojević, 2008). Za sprovođenje ekološkog turizma neophodno je da se turisti kao i turistički profesionalci edukuju o ekološkim pitanjima, odnosno da budu upućeni u sam pojam odgovornog i održivog ponašanja (CenORT, 2002). Prema odrednici organizacije Australijskog nacionalnog ekoturizma, ekološki turizam se definiše kao održivi oblik turističkog poslovanja sa posebnim akcentom na prirodna područja i način shvatanja vrednosti ovih područja, uz ekološko i kulturno razumevanje, uvažavanje i očuvanje (Ecotourism, 2020).

Mnoge razvijene zemlje, poput SAD, imaju poseban vid marketing strategije prilikom promocije svojih zaštićenih prirodnih dobara, a sa ciljem da privuku ekoturiste (Ristić i dr., 2022). Takođe, mnoge američke edukativne institucije, akredituju obrazovne programe i kurseve iz oblasti ekološkog turizma (Ilić i dr., 2020a). Na svetskom samitu iz oblasti ekološkog turizma, koji je održan u Kanadi, u Kvebeku, 2002. godine, učesnici su postavili mnogobrojna pitanja vezana za ekoturizam, koja se tiču dostizanja

ekoloških, ekonomskih i društvenih ciljeva, kao i putovanja turista ka ekološkim krajevima, odnosno podizanja ekološke svesti ekoturista. Neka od postavljenih pitanja su bila i da li se korist od ekoturizma

vraća meštanim u zaštićenim područjima prirode na održivi način, odnosno postoje li opipljivi uticaji ekoturizma na ljude u lokalnim zajednicama? (Vujović i dr., 2012).

Slika 1 - Karakteristike ekoturizma / Figure 1 - Characteristics of ecotourism
Izvor / Source: (Lutovac, Đuričić, 2014)

Uzimajući u obzir ljudske resurse u turizmu, može se konstatovati da je turizam vrlo specifična vrsta delatnosti jer usluga ili proizvod polaze od ljudi, koju iste pružaju i završavaju se ljudima, koji te usluge primaju (Ilić, Stefanović, 2018).

2.1. Ljudski resursi u ekoturizmu / Human resources in ecotourism

Analiza faktora uspešnosti u ekoturizmu kao specifičnoj i kompleksnoj grani turističke delatnosti, pokazala je da je značaj ljudskih resursa za uspešnost ekoturizma neosporan. Uspeh u ekoturizmu zavisi od svih zaposlenih i stepena do kojeg se oni međusobno podržavaju u procesu pružanja usluge. Ljudski resursi, kao ključni faktor razvoja ekoturizma, nisu samo ljudi na prvoj liniji usluživanja, nego i kreatori turističke usluge. Upravo se u njihovim rukama nalazi pokretačka poluga, koja stvara i pokreće preduzetničku energiju, povezuje i objedinjava potencijale i snage svih zaposlenih (Avlijaš i dr., 2016). Zaposleni na „prvoj liniji“ oblikuju iskustvo korisnika i sve to potvrđuje visok stepen zavisnosti kvaliteta turističke usluge od ljudskog faktora, odnosno od načina povezivanja, prezentovanja i pružanja turističke usluge. Čak i ostali elementi u osnovi zavise od ljudskog faktora, pa se može reći da ekoturizam

kao specifična uslužna delatnost predstavlja izraz kreativne čovekove energije. Kada je reč o ljudskim resursima, sektor ekoturizma ima neke posebne odlike u odnosu na ostale uslužne delatnosti (Stevanović i dr., 2016). Većina zaposlenih u turističkim delatnostima u Srbiji, ali i u svetu, nisu dovoljno obrazovani. Drugo, kratkoročni kontakti i honorarni poslovi su veoma uobičajeni, zbog često sezonskog karaktera posla. Plate su u najvećem broju slučajeva male, a radno vreme nije uvek najpovoljnije.

Zbog svega ovoga, protok radne snage je ovde mnogo veći nego što je uobičajeno u drugim delatnostima. Osiguravanje stalne zaposlenosti u turizmu je vrlo problematično, zbog postojanja izrazite sezonalnosti poslovnih aktivnosti s čime je u vezi i sezonsko zapošljavanje. Treće, i poslednje, u turizmu je teško graditi karijeru u tradicionalnom smislu reči. Sve gore navedeno utiče na nivo novina, pošto je malo verovatno da će neko ko nije dugoročno posvećen nekom poslu imati motivaciju, znanje ili iskustvo da doprinese razvojnom procesu datog radnog okruženja. S druge strane, ovo može biti i prednost. Veliki promet radne snage vodi do razmene osoblja između firmi na nekom području što može povećati prenos znanja. Ovo, naravno, zahteva da rukovodioci spremno primi nove ideje koje im njihovi

vo osoblje može predložiti. Nije dovoljno samo konstatovati da ljudski faktor predstavlja ključnu determinantu uspešnosti turističke organizacije, te odrediti njegove specifičnosti. To je samo polazni osnov za sagledavanje mogućnosti i puteva da se ljudski potencijal, kao mogućnost i pretpostavka, pretvori u snagu i prednost neke organizacije i da se tako ostvari ekonomska vrednost. Zato se i govori o resursu kao o potencijalu, koji odgovarajućom alokacijom i upravljačkim odlukama može da postane izuzetna vrednost za organizaciju. U zavisnosti od načina na koji se upravlja ovim resursima zavisi i to da li će ljudski resursi biti pokretač ili limitirajući faktor rasta i razvoja ekoturizma. (Vemić-Đurković, Gajić, 2010).

Planiranje ljudskih resursa je proces u kojem se na osnovu anticipiranih promena u internom i eksternom okruženju predviđaju potrebe za ljudskim resursima. To je proces u kojem se organizacioni ciljevi, sadržani u misiji i biznis planovima, prevode u odgovarajuće ciljeve menadžmenta ljudskih resursa. Uloga planiranja ljudskih resursa u organizaciji je višestruka. Planiranje ljudskih resursa omogućava organizaciji da (Bogićević, 2003):

- smanji troškove kroz predviđanje i usklađivanje ponude i tražnje za ljudskim resursima;
- optimizira upotrebu raspoloživih veština i znanja.

U planiranju ljudskih resursa sve se radi sa ciljem da se stvore odgovarajući preduslovi za obezbeđenje adekvatne radne snage, neophodne za buduće poslovne aktivnosti. Planiranje ljudskih resursa treba da bude usklađeno sa planom poslovnih aktivnosti. Treba imati u vidu da je planiranje ljudskih resursa, proces donošenja odluka, koji kombinuje sledeće aktivnosti (Čerović, 2019):

- identifikovanje i dolaženje do pravog broja ljudi sa odgovarajućim veštinama,
- motivisanje ljudi kako bi ostvarili najbolje performanse,
- stvaranje indirektnih veza između poslovnih ciljeva i aktivnosti planiranja ljudi.

Planiranje ljudskih resursa zahteva poznavanje buduće ekspanzije ili redukcije posla. Proces planiranja ljudskih resursa obuhvata niz faktora, među kojima su sadašnji nivo znanja, veština i sposobnost. Cilj je naći pravu osobu za pravi posao i omogućiti optimizaciju troškova, upotrebu veština i znanja, unapređenje procesa planiranja posla i budućih aktivnosti kako bi se postigli postavljeni ciljevi. Teoretičari se slažu da je koncept razvoja ekoturizma zasnovan na ljudskom potencijalu adekvatan pristup mobilnosti obrazovane i kvalifikovane radne snage. Rizik ovakvog pristupa je u opasnosti da stručnjaci,

obučeni i obrazovani sa svojim znanjem i veštinama migriraju u veće centre gde postoje izgledi za njihovo napredovanje. Međutim, ovaj pristup je iznedrio vrednosti kao što su: lokalno iskustvo i tradicionalno znanje, učešće lokalnog stanovništva u istraživanju i tehničkim inovacijama, razvijanje sopstvene inicijative i veština upravljanja među preduzetnicima.

Pristup fokusiran na stanovništvo, motivisan je činjenicom da su granice ljudskih potencijala predstavljale prepreku razvoju ruralnih područja (Ostojić, Damnjanović, 2013). Oko 50% zaposlenog seoskog stanovništva ima neformalni radni angažman, što ukazuje da veliki kontigent radne snage formalno čini poljoprivredna radna snaga. Učešće žena u radnoj snazi čija je proizvodnja orijentisana ka tržištu izuzetno je nisko, svega 26,1%. Statistički izvori beleže je da je 40%-50% seoskog stanovništva Srbije zaposleno u poljoprivredi. Podaci ukazuju na nerazvijeno ruralno tržište rada i nedostatak kvalitetnih poslova. Radna snaga na selu je angažovana u proizvodnji (17%), u veleprodaji i maloprodaji (10%) i u građevinskoj industriji (8%) (Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede). Mali broj radnih mesta nalazi se u javnom sektoru i sektoru usluga. Stopa nezaposlenosti u ruralnim područjima bila je viša za 20% od proseka i to je posledica nepostojanja mogućnosti za zapošljavanje. Stopa nezaposlenosti mladih je značajno veća u odnosu na ukupnu radnu snagu. Infrastruktura u ruralnim područjima Srbije je nerazvijena i ne doprinosi povećanju konkurentnosti i investicionih aktivnosti. Čovek je naše najveće bogatstvo. Ljudi se ponašaju racionalno, a uobičajeni ekonomski aparati se koriste za analizu investicija i mogu se primeniti na ulaganje u ljudski kapital (Turanjanin i dr., 2020). Način da ljudi povećaju svoj ljudski kapital, je izbor onog projekta koji generiše najveću neto sadašnju vrednost očekivanog prihoda. Nezaposlena radna snaga nije samo najizdašniji i neiskorišćeni proizvodni potencijal već izvor za moguće masovne socijalne nemire koje ne stvaraju povoljan društveni ambijent za uspešan ekonomski razvoj. Zapošljavanje radne snage, bilo kvalifikovane ili nekvalifikovane, u savremenim uslovima rada nailazi na ozbiljna ograničenja. U ruralnim područjima nedostatak akumulacije ne dozvoljava otvaranje novih radnih mesta u obimu onih koji traže posao. Imajući u vidu da je radna snaga faktor u izobilju, znači da nju treba iskoristiti. U Srbiji je nezaposlenost skrivena, svi ukućani nešto rade, ali poslove u domaćinstvu može da radi mnogo manje članova, tako da postoji ogroman kontigent radne snage koja se može angažovati, i omogućiti veći nivo proizvodnje (Ostojić, Damnjanović, 2013).

2.2. Porodica kao potencijal razvoja ekoturizma / Family as a potential for the development of ecotourism

Pokušaji naučne sistematizacije i interpretacije različitih pristupa i mehanizama implementacije i razvoja ekoturizma, prepoznao je osetljivost ruralnih domaćinstava kao poseban problem. Programi pomoći su pomogli transformaciju ovih domaćinstava u tržišno orijentisana gazdinstva. Odgovornost domaćinstva za svoj položaj prebacuje se na državu. Međutim, domaćinstvo nije učinilo dovoljno da poboljša svoj položaj. Glavna ograničenja za korišćenje državne podrške leže u nedostatku informacija, otežanom pristupu uslugama savetovanja i niskom nivou lične inicijative. Osnovna svrha razvoja ekoturizma je oživljavanje ruralnih područja, podrška održivosti i unapređenje socio-ekonomske strukture. Porodica se posmatra u smislu potrošnje, dok se potrošnja posmatra kao završna faza ekonomske aktivnosti. Prema ovom stavu, porodica se zasniva na maksimizaciji dobro definisane korišćene funkcije, čiji su argumenti proizvodi koji se kupuju na tržištu. Model se zasniva na skupu pretpostavki i preferencija pojedinačnih članova porodice i posebnom slučaju kolektivnog modela, gde preferencije članova porodice konvergiraju i stoga se obaveze, odgovornosti i prava sredstva raspodeljuju dogovorom unutar porodice (Dajić i dr., 2020). Prema Bejkeru, cilj je maksimiziranje blagostanja porodice, što znači da se raspodela odgovornosti unutar porodice zasniva na komparativnim prednostima svih članova. Ekonomska analiza ignoriše ekonomsku i društvenu životnu sferu pojedinca pod pretpostavkom da ono što se dešava u porodici nije važno i pretpostavlja se da su procesi koji se odvijaju u porodici analogni onima u privredi i društvu. Treba napomenuti da nisu svi ekonomisti ignorisali porodicu kao predmet ekonomske analize. Geri Bejker je dobio Nobelovu nagradu za teoriju raspodele vremena, čime je doprineo da porodica postane predmet ekonomske analize. Teorija alokacije vremena postala je jedinstveni model alokacije resursa unutar porodice. Unitarni model se zasniva na pretpostavci da je porodica skup pojedinaca koji mogu da komuniciraju kako najbolje kombinovati vreme potrebno za proizvodnju i vreme potrebno za kupovinu dobara za potrošnju. Porodica je jedinica u kojoj se svi resursi proizvode, nabavljaju, distribuiraju i troše uz dogovor. Ponašanje porodice se menja samo u zavisnosti od tržišnih cena i prihoda porodice.

Može se reći da je reč o potpuno novom pristupu proučavanja porodice. Pre svega, uvodi novu kategoriju dobra – osnovna dobra. Samo osnovna dobra

se direktno koriste u potrošnji (uživanju), a samo ova dobra su kao argument uključena u funkciju korisnosti pojedinaca ili porodica. Ova dobra se ne mogu kupiti na tržištu, već ih samo porodica „proizvodi“, na osnovu dva inputa: 1. vremena kao najvažnijeg resursa kojim raspolaže i 2. tržišne robe ili robe koja se kupuje na tržištu. Ova dva „proizvodna faktora“ su argumenti proizvodne funkcije gde svaka porodica proizvodi osnovna dobra, odnosno jedino dobro koje može direktno da proizvede korisnost. Drugim rečima, tržišna dobra. Odnosno dobra u korisnoj funkciji porodice ulaze samo posredno, preko proizvodnih funkcija porodice, koja postaje porodica-fabrika. Ključni resurs porodice je vreme (Ostojić i dr., 2021).

Ovaj resurs se može angažovati preko tržišta (kao što je pružanje usluga), ili alternativno, van tržišta, kao input u proizvodnoj funkciji, koja opisuje proizvodnju osnovnih dobara. Vreme koje porodica iskoristi na tržištu za pružanje usluga, povećava prihod porodice i povećava mogućnost kupovine dobara, ali se na taj način smanjuje raspoloživo vreme za proizvodnju osnovnih dobara u okviru porodice.

Međutim, i pored ove razlike (rad – dokolica), dobro poznate u standardnoj mikroekonomskoj teoriji, količina vremena koja bi prema ovoj teoriji trebalo da bude dokolica, predstavlja vreme kao potreban resurs za alternativnu proizvodnju. U tom smislu, postoji novo ograničenje sa kojim se suočava porodica, zasnovano na punom prihodu, odnosno prihodu koji porodica stvara ako čitavo svoje vreme koristi u tržišnim aktivnostima. To pokazuje da je vreme novac i da to ima svoju cenu (Ostojić, Damjanović, 2013).

Porodični biznis je specifičan tip udruženja malih privrednika koje predstavlja porodice i preduzeća. Porodični biznis ima poslovne i porodične ciljeve. Poslovni ciljevi su profitabilnost i opstanak na tržištu, a porodični ciljevi su blagostanje i prosperitet članova porodice. Članovi porodice su spremni da žrtvuju svoju zaradu da bi otplatili neizmirene obaveze, da odlože ličnu kupovinu, da rade za niske plate dok posao ne bude uspešan i dok se finansijske poteškoće ne prevaziđu. Stvaranje i očuvanje humanih uslova rada dovodi do bolje brige o zaposlenima i uslovima rada. Orijentacija na dugoročne ciljeve je rezultat poslovnih transfera sa generacije na generaciju. Kvalitetni proizvodi i usluge imaju prioritet u porodičnim preduzećima, jer je ime i ugled porodice stalni interes svih članova. Ove prednosti porodičnih preduzeća treba iskoristiti za obuku mlađih članova porodice za rad u porodičnom biznisu.

2.3. *Razvoj infrastrukture - uslov za razvoj ekoturizma /*

Development of infrastructure - a condition for the development of ecotourism

Ulaganja u ekoturizam su namenjena unapređenju usluga, infrastrukture i životne sredine. Razvoj infrastrukture može pomoći u smanjenju regionalnih dispariteta, povećanju mogućnosti za razvoj preduzetništva i stvaranju uslova za ekonomski razvoj. Investicije se odnose na snabdevanje vodom, energijom, upravljanje otpadom i pristup informaciono-komunikacionim tehnologijama. Prioritetne investicije se odnose na razvoj preduzetništva, mikro i mala preduzeća, zanatstvo i seoski turizam u cilju unapređenja ekoturizma. Atraktivnost ekoturizma zavisi od promocije održivog razvoja i mogućnosti zapošljavanja. Preduzete mere treba da doprinesu poboljšanju konkurentnosti ekoturizma, povećanju prihoda seoskog stanovništva i stvaranju novih mogućnosti zapošljavanja.

Pokrivenost osnovnom infrastrukturom sela je takva da 80% sela ima pristup osnovnim uslugama (putna mreža, struja, fiksna i mobilna telefonija). Vodovod, gas, kanalizacija i deponije smeća su manje zastupljene u seoskim područjima. Komunalna infrastruktura je nerazvijena, zapuštena i kvalitetom ne zadovoljava potrebe stanovništva ovih područja. Istraživanja su pokazala da su stanovnici ruralnih područja ukazali da su za njih prioritetni problemi u vezi sa opštinskom infrastrukturom i da su ispred ekonomskih interesa. To se posebno odnosi na vodosnabdevanje, kanalizaciju, električnu energiju i puteve. Obično se ulagalo u telekomunikacione sisteme, a najmanje u gasifikaciju i odlaganje otpada. Snabdevanje vodom u ruralnim područjima varira u zavisnosti od terena, lokacije i dostupnosti alternativnog naselja za rešavanje problema vodosnabdevanja (Ristić i dr., 2020).

Koncept razvoja ekoturizma u Srbiji je u povoju. Iskustvo EU pokazuje da je osmišljena politika razvoja ekoturizma, uz finansijsku podršku, rezultirala uspešnom ruralnom ekonomijom, sa širokim mogućnostima zapošljavanja. Srbija ima veliki broj sela koja su u procesu odumiranja. Od 4800 sela svako četvrto ili 1200 je u fazi depopulacije. Svaka strategija razvoja ekoturizma neminovno se fokusira na komparativne prednosti, a jedan od ciljeva je jačanje konkurentnosti i zaposlenosti, što će obezbediti visok održivi razvoj. U razvoju ekoturizma potrebno je razviti koncept koji bi podstakao stvaranje takvog poslovnog ambijenta koji bi omogućio: podsticanje novih preduzetnika da uđu u razvoj ekoturizma, podsticanje otvaranja porodičnih preduzeća koja su

neophodna za otvaranje novih radnih mesta i generisanje nove dodatne vrednosti (Marinković, 2021).

Da bi se obezbedio bolji ambijent za razvoj ekoturizma kroz povećani broj radnih mesta, bolje plaćene poslove i nove usluge, neophodne su određene promene u ekonomskoj perspektivi nerazvijenih područja (strateške investicije: novi putevi, cevovodi, škole ili fakulteti, optički kabl, internet, turistički objekti), koje omogućavaju razvoj poslovanja. Razvoj ekoturizma počinje od tačke u kojoj su ljudi sada, sa vizijom i snovima za svoju budućnost i zasnovan je na dve stvari: izgradnji i udruživanju resursa. Nosioци razvoja ekoturizma moraju imati multidisciplinarni pristup i da se obučavaju u smislu pronalazjenja ideja za dalji razvoj. Ekoturizam se zasniva na principu da bogatstvo i kvalitet života u nerazvijenim područjima u velikoj meri zavise od povoljnih uslova poslovanja na lokalnom nivou i stvaranja prosperiteta. Nerazvijena područja posebno bi trebalo da promovisu otvaranje i rast porodičnih preduzeća, a samim tim i otvaranje radnih mesta. Time će se smanjiti socijalni troškovi i povećati spektar mogućnosti za razvoj efikasnih društvenih programa.

Unapređenjem povoljnog poslovnog ambijenta za razvoj ekoturizma trenutno se bave opštine, regionalne agencije i preduzetnici. Međutim, uprkos napretku u stvaranju okruženja za razvoj ekoturizma, još mnogo toga ostaje da se uradi. Glavne zamerke i prepreke odnose se na: visoke lokalne poreze i naknade, neefikasnost lokalnih vlasti u izdavanju raznih dozvola za poslovanje, nerazumevanje potreba lokalnog stanovništva, nedostatak povoljnih kredita. Podrška preduzetnicima je često više verbalna nego stvarna. Lokalna samouprava često ne shvata ozbiljno razvoj ekoturizma. Saradnja i kordinacija između različitih aktera i institucija u ovoj oblasti daleko je od onoga što je potrebno da bi se osigurala efikasnost ovih procesa. Opštine mogu imati odeljenja za turizam, ali globalno gledano, njihova uloga je nejasna, neadekvatna i često kontradiktorna. Mnogim opštinama u Srbiji nedostaju jasna politika i planovi razvoja ekoturizma, kao i razumevanje potrebe za uspostavljanjem partnerstva u promovisanju razvoja ekoturizma. Opštinski službenici često nemaju obrazovanje u ovoj oblasti. Koraci na unapređenju razvoja ekoturizma mogli bi da budu: standardizovana priprema strategije razvoja ekoturizma, izgradnja partnerstva, preuzimanje pozitivnih iskustava drugih zemalja.

Kroz koordinaciju aktivnosti u oblasti razvoja ekoturizma, nerazvijena područja mogu postati atraktivno mesto za preduzetnike koji mogu doneti nova radna mesta i blagostanje za sve građane. Rezultati razvoja ekoturizma mogu biti vidljivi i direktno će se odraziti na živote građana.

ZAKLJUČAK / CONCLUSION

Ekološki turizam zapravo obuhvata pojam održivog turističkog poslovanja. Održivi ekološki turizam je složen koncept koji se manifestuje kroz nekoliko elemenata i odnosi se na zaštitu životne sredine, sa jedne, i društvenu odgovornost, sa druge strane. Pozivajući se na ovu definiciju, ekološki turizam za cilj ima maksimiziranje zadovoljstva turista, dok u isto vreme insistira na podizanju svesti o zaštiti i očuvanju prirodnih resursa i nacionalnih vrednosti. Neosporna je činjenica da je ekološki princip jedan od osnovnih principa održivosti, dobro sprovedenog upravljanja ekološkim sistemima i uslov za postizanje održivog razvoja.

Stoga su i zadaci ekološkog menadžmenta usmereni na održivo upravljanje poslovanjem u svim sferama savremenog biznisa. Zadaci menadžmenta u ekološkom turizmu - na primer menadžment turističke destinacije Srbije - bi trebalo i moralo da budu fokusirani na očuvanje životnog ambijenta ovog prostora, kroz primenu svetskih standarda, aktivnim učešćem u relevantnim ekološkim akcijama i stvaranjem partnerstava sa ostalim društvenim učesnicima - koji pak teže ostvarenju zajedničkih ciljeva.

Razvoj turizma na globalnom nivou, čiji je deo i Srbija, moguć je ukoliko je planiran i zasnovan na savremenim zahtevima održivog razvoja, kojim se ističe uređenost prostora, a koji ne narušava osnovne principe ekologije. Kao rezultat pozitivnih efekata, održivi razvoj ekoturizma može se posmatrati kao sredstvo za otklanjanje siromaštva i povećanje životnog standarda građana, odnosno lokalnog stanovništva - njihovih porodica. Planiranje, koje prethodi održivom ekoturizmu, treba da nosi pozitivne efekte, za razliku od kasnijeg saniranja negativnih posledica. Srbija, kao jedna od manjih država sveta i Evrope, mora usvojiti puteve održivog razvoja, što je brže moguće. Srbija želi u Evropsku Uniju i stoga je veoma važno na svim nivoima koordinirati politiku (poslovni, ekonomski, finansijski nivo) u skladu sa politikom Evropskih zemalja. Prikazom određenih karakteristika ekoturizma, upravljanja i planiranja ljudskim resursima autori ističu i važnost usklađivanja turističkog poslovanja Srbije sa međunarodnim standardima, kao i uslove realizacije ekološki održive turističke privrede.

Prema prethodno napisanom, mogu se istaći sledeće razvojne perspektive i zaključci kada je ekoturizam u pitanju - kako globalno tako i lokalno. Ekoturizam se ne može svugde sprovesti i ne može rešiti sve probleme očuvanja prirodne sredine i razvoja; to je proces koji traži posebne prirodne atrakcije, ali se mora shvatiti kao vrlo kompleksna aktivnost, jer za sobom povlači i društvenu, odnosno kulturološku

odgovornost. Učešće lokalnih zajednica u ekoturizmu je važan preduslov za uspeh, s obzirom na potreban razvoj i očuvanje prirodne sredine; mnogo više i od ekonomske koristi, neophodno je da se lokalna zajednica uključi u upravljanje poslovnim procesima kao i u donošenje odluka od vitalnog značaja za njen opstanak i dalji razvoj. Potrebno je ljudske resurse pažljivo planirati, a sa planiranjem i podizanjem svesti o ekoturizmu, krenuti još u detinjstvu, u porodici. Ekoturizam može biti vrlo pogodan za marginalizovane i obespravljene grupacije, jer na taj način ove grupe mogu doći do priznanje javnosti, ukazujući na značaj i važnost svojih prirodnih resursa. Samim tim bi se i kvalitet života u Srbiji, podigao na viši, održivi nivo.

LITERATURA / REFERENCES

- [1] Avlijaš, G., Pavlović, D., Avlijaš, R. (2016). Ekopreduzetništvo: Biznis u službi zaštite životne sredine. *Ecologica*, 23(82), 193-197.
- [2] Belojević, G., (2008). *Ekologija*. Visoka zdravstveno sanitarna škola, Beograd.
- [3] Bogičević, B., (2020). *Menadžment ljudskih resursa*. Ekonomski fakultet, Beograd, 67-68.
- [4] Ceballos-Lascurain, H. (2008). Ecotourism and ecolodge development in the 21st century. In: Stronza, A. & Durham, W.H. (Eds.), *Ecotourism and Conservation in the Americas*. CAB International, Cambridge, MA, USA, 193-203.
- [5] CenORT, (2002). Centar za odgovorni i održivi razvoj turizma, http://www.cenort.rs/?page_id=87
- [6] Cvijanović, D., Cvijanović Gorica, Puškarić, A. (2011). *Marketing i ekološka poljoprivreda*. Monografija, Institut za ekonomiku poljoprivrede, Beograd.
- [7] Čerović, S., (2019). *Upravljanje ljudskim resursima u hotelijerstvu*. Univerzitet Singidunum, Fakultet za turistički i hotelijerski menadžment, Beograd, 99-100.
- [8] Dajić, M., Kojić, N., Dajić, M. (2020). Specifičnosti modernog menadžmenta u funkciji održivog razvoja. *Ecologica*, 27 (97), 519-524.
- [9] Ecotourism (2020). *Ecotourism: Definition, Meaning and Examples*. Preuzeto 11.02.2022, <https://youmatter.world/en/definition/ecotourism/>
- [10] Honey, M. & Rome, A. (2000). *Protecting Paradise: Certification Programs for Sustainable Tourism and Ecotourism*. Institute for Policy Studies, Washington, DC.
- [11] Ilić, B. & Stefanović, V. (2018). Planiranje kao element strategijskog menadžmenta u turizmu. *Trendovi u poslovanju*, 6(2), 11-18.

- [12] Ilić, B., Đukić, G. & Balaban, M. (2020). Sustainable development directions of rural tourism of Timok region. *Economics of Agriculture*, 67(1), 157-174.
- [13] Ilić, B., Đukić, G. Radisavljević, G. (2020a). Shvatanje ekoturizma i zaštite prirodnih vrednosti - poređenje Amerike i Srbije. Zbornik radova sa konferencije *Inovacije kao pokretač razvoja, „Inovacijama do poslovnog uspeha“*, MEF, Beograd, pp. 253-262.
- [14] Ilic, B., & Nikolic, M. (2019). Management Innovation of Products and Services in Strategic Management, In: *Proceedings of 37th International Scientific Conference on Economic and Social Development - Socio-Economic Problems of Sustainable Development*, Baku, Azerbaijan, 179-189.
- [15] Ilic, B. & Mihajlovic, D. (2015). Development of Gamzigrad Spa and Increasing of Energy Efficiency. In: *Proceedings of 5th Eastern European Economic and Social Development Conference on Social Responsibility (ESD)*, Belgrade, Serbia.
- [16] Jovanović-Božinov, M., Kulić, Ž., Cvetkovski, T. (2004). *Menadžment ljudskih resursa*. Megatrend Univerzitet, Beograd.
- [17] Lutovac, M., Đuričić, M.M. (2014). *Ekoturizam - važna razvojna šansa Zapadnog Balkana i Srbije*. <https://dokumen.tips/education/dr-mitar-lutovac-ekoturizam.html>
- [18] Mitić, N., Žikić, S., Trifunović, D. (2022), Integralno planiranje kadrova u sferi održivog razvoja, *Ecologica*, 29(105), 79-87.
- [19] Marinković, G. (2021) Izveštavanje o zaštiti životne sredine u savremenom poslovnom ambijentu (praksa u Srbiji). *Ecologica*, 28(102) 173-179.
- [20] Ostojić, B., Bogdanović, M., Vuković, M. (2021). Razvoj ekoturizma u vreme pandemije COVID-19: Studija slučaja Paličko jezero. *Ecologica*, 28 (104), 551-556.
- [21] Ostojić, S., Damnjanović, N., (2013). *Family potential as a base for rural development*. Faculty of Business Economics and Entrepreneurship, Employment, education and entrepreneurship, Belgrade Serbia, 60-74.
- [22] Ristić, Z., Damnjanović, A., Nedeljković, D., Krstić Randić, J., Tarhouni, E.A.M. (2021), Strategija upravljanja ljudskim resursima u uslovima pandemije i intenzifikacije digitalizacije, *Ecologica*, 28(104), 525-532.
- [23] Ristić, Z., Džafić, Dž., Jevremović, M., Damnjanović, A. (2020). Nove tehnologije - izazovi za kompanije i održiv ekonomski razvoj. *Ecologica*, 27(97) 401-406.
- [24] Stevanović, M., Đurđević, D., Jovanović, L. (2016). Ekološka bezbednost u kontekstu interesa nacionalne bezbednosti Republike Srbije. *Ecologica*, 23(82), 691-696.
- [25] Turanjanin, D., Cvetanović, S., Grujić, M. (2020). Eco innovations in the function of improving environmental quality management. *Ecologica*, 27 (97), 89-94.
- [26] Vemić-Đurković, J., Gajić, T. (2010). Kvalitet upravljanja ljudskim resursima kao ključni faktor uspešnosti turističke organizacije. *Ekonomске teme*, 3(1), 453-465, Ekonomski fakultet, Niš.
- [27] Vujović, S., Cvijanović, D., Štetić, S. (2012). *Destinacijski koncept razvoja turizma*, Monografija. Institut za ekonomiku poljoprivrede, Beograd.
- [28] World Tourism Organization, UNWTO, (2017). Annual Report 2016. Preuzeto 11.02.2022. <http://www2.unwto.org/>